

JĀPILNVEIDO VALSTS AIZSARDZĪBAS NORMATĪVAIS PAMATS

Darbu turpina Saeimas Juridiskās komisijas paspārnē 2015. gadā izveidotā, deputāta prof. Ringolda Baloža vadītā politiķu un lietpratēju darba grupa Valsts prezidenta pilnvaru iespējamai paplašināšanai un ievēlēšanas kārtības izvērtēšanai. Atsevišķās sēdēs 2015. gadā jau apspriesta Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtība, kā arī Satversmes trešās nodaļas 35.–41. pants.

Šī gada 23. februārī darba grupa, klātesot arī trim bijušajiem Latvijas valsts prezidentiem – Guntim Ulmanim, Vairai Viķei-Freibergai un Valdim Zatleram, pulcējās, lai debatētu par Satversmes 41.–43. pantā noteiktajām Valsts prezidenta kā valsts bruņoto spēku augstākā vadoņa funkcijām. Jautājums guvis īpašu aktualitāti, ņemot vērā pieaugušo Latvijas drošības apdraudējumu, ko raisījis Krievijas Federācijas agresija pret Ukrainu, kā arī ar to saistītā spriedze NATO dalībvalstu un Krievijas starpā. Šādos apstākļos izskanējusi kritika par nepietiekamo un aktuālajai situācijai neatbilstošo aizsardzības normatīvo regulējumu, tai skaitā Satversmē noteiktajām Valsts prezidenta funkcijām.

Bijušais Valsts prezidents Guntis Ulmanis, Aizsardzības ministrijas parlamentārais sekretārs Andrejs Pantelējevs un Nacionālo bruņoto spēku komandieris ģenerālis Raimonds Graube Saeimas Juridiskās komisijas darba grupas sēdē, apspriežot Valsts prezidenta defensīvās funkcijas.

Foto: Ernests Dinka, Saeima

Kaut arī bija zināms, ka divas dienas pēc darba grupas sēdes, 25. februārī, Saeima plāno pieņemt grozījumus Nacionālās drošības likumā un citu likumu grozījumus,¹ ko rosinājis Valsts prezidents Raimonds Vējonis, un līdz ar to bija paredzams, ka lielākā daļa būtiskāko Latvijas valsts aizsardzības normatīvā regulējuma līdzšinējo trūkumu būs novērsta, tomēr Satversmes 41.–43. pants raisīja plašu domu apmaiņu.

Vispirms par Satversmes 41.–43. panta vēsturisko kontekstu un satura izpratni ziņoja Valsts prezidenta konstitucionālo tiesību

padomnieks Dr.iur. Jānis Pleps. Viņš uzsvēra, ka šīs normas iekļautas Satversmē redakcijā, kas atbilst sava laikmeta garam un reģionālajām tradīcijām, turklāt Valsts prezidenta defensīvās funkcijas Latvijā ir tipiskas un samērā līdzīgas citu valstu galvu darbības konstitucionālajam regulējumam. Tāpat kā Satversmei kopumā, arī šiem pantiem raksturīgs tekstuāls lakonisms, kam nepieciešama detalizācija likumdošanas ceļā un saturisks piepildījums, iztulkot Satversmi atbilstoši Latvijas starptautiskajām saistībām, Satversmes tiesas un tiesību zinātnes atziņām.

Vienlaikus J. Pleps uzsvēra, ka pēdējās desmitgadēs pieņemtajās un grozītajās Eiropas valstu konstitūcijās (Lietuva, Igaunija, Polija, Somija u.c.) atrodams detalizētāks valsts galvas un arī citu amatpersonu un institūciju rīcības regulējums gadījumos, kad konstatējams ārējs vai cita veida valsts drošības apdraudējums. Visās parlamentārās demokrātijās darbojas parlamentāra kontrole pār križu pārvaldību, tādējādi, ja neatliekama vajadzība to prasa, valsts galva var ātri spert nepieciešamos soļus valsts aizsardzībai un izsludināt kara stāvokli, taču pēc tam nepieciešams parlamenta akcepts.

Tāpat modernās konstitūcijas nosaka iespēju Valsts prezidentam pasludināt kara stāvokli un izmantot bruņotos spēkus starptautisko saistību izpildei, t.i., kolektīvās aizsardzības organizācijas saistību izpildei citu valstu apdraudējuma gadījumā. Latvijas Satversmē šāda iespēja pagaidām nav paredzēta.

J. Pleps arī norādīja uz nepieciešamību pareizi iztulkot Satversmē paredzēto “kara pasludināšanas” iespēju saskaņā ar mūsdienu starptautiskajām tiesībām, kas agresīva kara vešanu aizliedz, – mūsdienu situācijai atbilstošāks formulējums būtu “kara stāvokļa izsludināšana”.

Analizējot Valsts prezidenta kā "bruņoto spēku augstākā vadoņa" pienākumus, J. Pleps norādīja, ka šis ir nenoteikts tiesību jēdziens, kam nepieciešama detalizācija likumdošanas veidā un kas nekādā gadījumā nebūtu saprotams kā amats vai pakāpe, bet drīzāk simboliska valsts galvas loma, kas nedod tiesības "komandēt armiju", tomēr uzliek pienākumus krīzes situācijā rīkoties valsts aizsardzībai – darīt visu iespējamo, lai atjaunotu konstitucionālo kārtību un atgrieztu valsti uz normālas funkcionēšanas ceļa. Atsevišķos gadījumos šis prezidenta funkcijas valsts aizsardzībā no ārējas agresijas var pārklāties ar iekšējo apdraudējumu novēršanu, par ko atbild Ministru prezidents.

Tāpat J. Pleps analizēja arī Satversmē minēto "virspavēlnieka", ko Valsts prezidents ieceļ kara gadījumam, jēdzienu, norādot, ka ar to būtu jāsaprot nevis Nacionālo bruņoto spēku militārā vadība (kas arī kara gadījumā paliek padota valdībai), bet gan amatpersona (visticamāk – Ministru prezidents), kuram Valsts prezidents uztic veikt gan valsts civilo, gan militāro pasākumu vadību krīzes situācijā.

Savus komentārus Satversmes 42., 43. un 44. pantam sniedza bijušie valsts prezidenti. G. Ulmanis iebilda pret Satversmes grozīšanu un pārāk sīku detalizāciju, uzsverot, ka tieši normu lakonisms ļauj tās pielāgot aktuālajai situācijai un dod Valsts prezidentam nepieciešamo rīcības brīvību.

V. Viķe-Freiberga uzsvēra, ka jānostiprina ideālais līdzsvars starp politisko un militāro varu, kam vienmēr jābūt pakļautai politiskai kontrolei, resp., tautas gribai. Nepieciešams arī noteikt precīzu kārtību un amatpersonu pilnvaras, rīcības scenāriju valsts apdraudējuma gadījumā – tas ir īpaši svarīgi mūsdienās, kad Latvijas austrumu kaimiņvalsts attīsta līdz šim nezināmo hibrīdkara metodi, kuras gadījumā spēja efektīvi reaģēt pat dažu stundu laikā var būt izšķiroša.

Arī V. Zatlers uzsvēra nepieciešamību ātri reaģēt un sadarboties ar NATO dalībvalstīm, neiestiegot garās amatpersonu diskusijās. Tas jānodrošina, ņemot vērā, ka Latvija ir potenciāli pirmais upuris Krievijas militārās agresijas gadījumā, turklāt mūsu valsti izmēru un ģeogrāfiskā novietojuma ziņā iespējams okupēt pat dažu stundu vai dienu laikā.

Aizsardzības ministrijas parlamentārais sekretārs Andrejs Panteļejevs norādīja, ka lielu daļu no līdz šim neskaidrajiem jautājumiem atrisina grozījumi Nacionālās drošības likums, taču vēl būtu jāprecizē jautājums par virspavēlnieku kara gadījumā, iespējams, arī iezīmējot tālāko "atbildības ķēdi" situācijā, ja izvēlēta amatpersona (Ministru prezidents) ir kavēta pildīt šo pienākumus.

Nacionālo bruņoto spēku komandieris Raimonds Graube atkārtoti uzsvēra nepieciešamību nodrošināt atbildīgajām amatpersonām ātri pieņemt lēmumus hibrīdkara apstākļos, kad ir grūti noteikt brīdi, kad sācies valsts suverenitātes apdraudējums (Gruzijā Krievijas Federācijas bruņotie spēki atklāti šķērsoja valsts robežu, Ukrainas autonomajā republikā Krimā savu bruņoto spēku klātbūtni konfliktā Krievija atzina tikai vēlāk, savukārt attiecībā uz Ukrainas Doņeckas un Luhanskas apgabaliem Krievija joprojām noliedz savu militāro vienību un kara tehnikas izmantojumu). Viņš arī uzteica jauno Nacionālās drošības likuma regulējumu, kas rīkoties valsts apdraudējuma apstākļos liks katram atsevišķam bruņoto spēku daļas komandierim – arī gadījumos, ja būtu traucēta saikne ar augstāko vadību.

Prof. Tālavš Jundzis norādīja uz izmaiņu nepieciešamību Satversmē – lai izslēgtu iespēju vainot Latviju kā agresorvalsti, "kara pieteikšana" būtu jānomaina ar "kara stāvokļa izsludināšanu", tāpat varētu precizēt apdraudējuma noteikšanu (šobrīd ierobežojums –

"ienaidnieks uzbrūk Latvijas robežām"), kā arī skaidri noteikt, ka virspavēlnieks kara gadījumā ir Ministru prezidents, kurš vienīgais varētu efektīvi mobilizēt un koordinēt gan civilos, gan militāros resursus valsts aizsardzībai. Par būtisku trūkumu uzskatāms fakts, ka pašlaik Valsts prezidentam nav tiesību rosināt militārās palīdzības sniegšanu citām NATO valstīm, ja agresija tiek vērsta pret tām.

Arī prof. Ineta Ziemeļe atzina, ka pašreizējais Satversmes regulējums ir nepietiekams, raugoties no mūsdienu starptautisko tiesību un Latvijas starptautisko saistību skatpunkta. Valsts prezidents šādos apstākļos ir starptautisku, kolektīvu lēmumu pieņemšanas subjekts, kam Eiropas Savienības vai NATO valstu apdraudējuma gadījumā jābūt pilnvarotam un spējīgam pieņemt adekvātu un ātru lēmumu. Tāpat nav regulēts jautājums par vadības un virspavēlnieka funkcijām gadījumos, ja tiek īstenota kolektīvā aizsardzība, piem., kā tiktu regulētas Latvijas virspavēlnieka un NATO spēku virspavēlnieka attiecības.

Diskusijā iesaistījās arī citi konstitucionālo un starptautisko tiesību eksperti, kā arī Saeimas Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas un citi deputāti (darba grupas sēdes ieraksts un protokols pieejams Saeimas mājaslapas Juridiskās komisijas darba grupas sadaļā).

Noslēdzot pasākumu, darba grupas vadītājs Saeimas deputāts prof. R. Balodis norādīja uz nepieciešamību pielāgot Satversmi aktuālajiem apstākļiem un valsts nepieciešamībām, jo pretējā gadījumā draud izveidoties situācija, ka Satversme un "dzīves realitāte" aizvien vairāk attālinās.

Dina Gailīte

¹ 2016. gada 25. februārī Saeima galīgajā lasījumā pieņēma grozījumus Nacionālās drošības likumā, Nacionālo bruņoto spēku likumā un Ministru kabineta iekārtas likumā, ar kuriem tika pilnveidots regulējums valsts augstāko amatpersonu un institūciju rīcībai valsts ārējā apdraudējuma gadījumā. Izmaiņas likumos bija rosinājis Valsts prezidents Raimonds Vējonis.